

ks. Łukasz Niepsuj

<https://orcid.org/0000-0002-1894-3248>

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Przedsiębiorca w dynamice paradygmatu „homo agens” w świetle nauki Tomasza z Akwinu i myśli Ludwiga von Misesa¹

Obserwacja rynku pozwala zauważyć, że zjawiska gospodarcze same w sobie są czymś znaczenie więcej niż tylko prostą wymianą towarów i usług. Są przestrzenią ludzkiego działania, rzeczywistością wpisaną w dynamikę aktywności społeczeństwa jako takiego; co więcej, wpisują się w teoretyczną koncepcję działania społecznego Talcotta Parsonsa (1902–1979).

Według tego amerykańskiego socjologa, antropologa kultury i autora tzw. strukturalno-funkcjonalistycznej analizy społeczeństwa² system społeczny to układ współzależnych ludzkich działań wzajemnie ze sobą powiązanych. Jednostki wchodzące w jego skład mają swój status, który określa ich rolę w systemie. To, co go spaja, to elementy osobowościowy, kulturowy i społeczny,

1 Za podstawę naszych rozważań posłużył fragment mojej rozprawy doktorskiej: *La figura dell'imprenditore nell'economia mainstream (marshalliano-keynesiana) e nell'economia civile. Valutazione etico-antropologica alla luce della dottrina sociale della Chiesa*, Roma 2020, s. 354n.

2 Zob. T. Parsons, *The Structure of Social Action* (1937), New York 1949; T. Parsons, *Essays in Sociological Theory* (1949), New York 1964; *Toward a General Theory of Action: Theoretical Foundations for the Social Sciences*, eds. T. Parsons, E. Shils, Cambridge 1951; T. Parsons, *Social Structure and Personality*, New York 1964; *The Negro American*, eds. T. Parsons, K. B. Clark, Boston 1967; *Knowledge and Society: American Sociology*, ed. T. Parsons, New York 1968; *Readings in Premodern Societies*, eds. T. Parsons, V. M. Lidz, Prentice-Hall 1972.

które są ze sobą ściśle powiązane i wzajemnie na siebie wpływają. Centralnym pojęciem teorii Parsonsa jest ludzkie działanie według wartości. To właśnie normy wartości moralnych określają i regulują ludzką aktywność. Stanowią one ostateczny punkt odniesienia w ocenie wszelkich problemów pojawiających się w systemie³, także tych o charakterze ekonomiczno-gospodarczym. W świetle teorii Parsonsa rzeczywistość gospodarcza jest dynamiczna i złożona, zaś sam akt gospodarczy jest wynikiem swoistego rodzaju procesu, w którym jednostka, wraz z innymi ludźmi (tj. społeczeństwem) i rzeczami obdarzonymi znaczeniem (tj. kulturą), wytwarza całą tkankę dóbr i usług, które składają się na gospodarke.

W tak opisanym modelu znajduje swoje miejsce paradygmat *homo agens*, człowieka działającego⁴. Paradygmat, który oddaje istotę aktywności przedsiębiorczej i działania człowieka w przestrzeni gospodarki wolnorynkowej. W naszych rozważaniach będziemy chcieli pokazać, że tym, co go wzbogaca, jest refleksja św. Tomasza z Akwinu nad ludzkim działaniem oraz myśl ekonomiczna i teoria prakseologiczna Ludwiga von Misesa (1881–1973), założyciela szkoły austriackiej w ekonomii.

Paradygmat „homo agens” według św. Tomasza z Akwinu

Tomistyczne pojęcie czynu ludzkiego

W swojej teorii ludzkiego działania Akwinata dokonuje ważnego rozróżnienia między czynnością człowieka (*actus hominis*) a czynem ludzkim (*actus humanus*). W *actus hominis* (tj. procesach i działaniach zachodzących w człowieku) osoba ludzka nie przeżywa swojej sprawczości, do której jest zdolna poprzez swój rozum i wolę⁵. Stąd osoba ludzka nie ponosi odpowiedzialności moralnej za tego typu akty. Inaczej jest z *actus humanus*, z czynem ludzkim, który

3 Por. *Toward a General Theory of Action*, s. 74, 239.

4 Por. J. Aranzadi del Cerro, *Antropología, economía y teoría de la acción*, w: *Estudios de teoría económica y antropología*, eds. R. Rubio de Urquía, E.M. Ureña, F.-F. Muñoz Pérez, Madrid 2005, s. 13–21, 554. Model Parsona nazywany jest modelem AGIL, tj. *Adattamento – Goals o Conseguimento degli scopi – Integrazione – Latenza* (Adaptacja – Cele lub Osiągnięcie celów – Integracja – Opóźnienie). Zob. T. Parsons, *The Social System*, New York 1951; P. McNeill, C. Townley, *Fundamentals of Sociology*, London 1981.

5 Zob. K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, Kraków 1969, s. 58–59.

takim się staje, gdy jest wolny i rozumny. Świadomość i wolność człowieka w dokonywanym akcie pociągają za sobą fakt moralnej odpowiedzialności agenta za swój czyn⁶.

Akwinata w *actus humanus* akcentuje rolę zarówno woli, jak i rozumu. Uznaje, że: „wola jest korzeniem wolności, w tym znaczeniu, że jest jej podmiotem. Rozum jest natomiast przyczyną wolności. Wola bowiem może zwracać się dowolnie do różnych przedmiotów dzięki temu, że rozum może różnie ujmować dobro”⁷. Święty Tomasz podkreśla także rolę rozumu praktycznego, który formułuje praktyczny sąd nad dobrem, za którym należy dążyć, i nad złem, którego należy unikać⁸.

Według Doktora Anielskiego sposób działania człowieka opiera się: „na podstawie pewnego rozporządzenia rozumu, [...] na rozumnym rozkazie”⁹. W tej dynamice akt woli jest jakby duszą aktu, która angażuje różne inne ludzkie władze z ich własnymi aktami¹⁰. Właściwym przedmiotem ludzkiego rozumu staje się byt (*ens*) i prawda o bycie, natomiast przedmiotem ludzkiej woli dobro powszechne, znane i uporządkowane przez ludzki rozum. Przyczyną formalną aktu woli, która określa ów akt, w tym jego rodzaj, jest akt rozumu praktycznego. Wola także porusza inne władze duszy jako ich przyczyna sprawcza¹¹.

6 Święty Tomasz z Akwinu pisze: „A mówię tu o ludzkich działaniach, które pochodzą z woli człowieka według porządku [wprowadzonego] przez rozum. Albowiem, jeśli dokonują się w człowieku jakieś działania, które nie podlegają woli i rozumowi, nie nazywa się ich w sposób właściwy ludzkimi, ale naturalnymi, tak jak jest to jasne w przypadku działań duszy wegetatywnej, które w żaden sposób nie podpadają pod rozważania filozofii moralnej. Jak więc przedmiotem filozofii naturalnej jest ruch lub rzecz poruszająca się, tak przedmiotem filozofii moralnej jest działanie ludzkie przyporządkowane do celu, albo też człowiek, ze względu na to, że działa w sposób wolny dla osiągnięcia celu” (*Sententia super libros Ethicorum*, lib. 1, lect. 1, n. 3, tłum. za: Tomasz z Akwinu, *Komentarz do „Etyki Nikomachejskiej”*. *Lekcja I*, „Rocznik Tomistyczny” 3 [2014], s. 246).

7 Św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, 1–2, tłum. F. W. Bednarski, London 1963, q. 17, a. 1, ad 2.

8 Servais T. Pinckaers OP zauważa, że streszcza się to w zdaniu *bonnum est faciendum, malum est vitandum*, które stanowi fundamentalną zasadę życia moralnego. Zob. S. T. Pinckaers, *Źródła moralności chrześcijańskiej*, tłum. A. Kuryś, Poznań 1994, s. 376.

9 Św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, 1–2, q. 17, a. 2, ad 3.

10 „Ale gdy jedna władza pobudza drugą do działania, wówczas czynności ich stanowią poniekąd jedność, gdyż jedną czynnością jest działanie czynnika poruszającego i rzeczy przezeń poruszonej” (Św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, 1–2, q. 17, a. 4, ad 1).

11 D. Sousa-Lara, *A especificação moral dos actos humanos segundo são Tomás de Aquino*, Roma 2008, s. 30–31.

Akwinata podkreśla także wagę dobrowolności, która jest „dążeniem do” wpisanym w istotę każdego aktu woli. Dobrowolność jest konstytutywną intencjonalnością aktu ludzkiego, aktu, który wypływa z wewnętrznej zasady i któremu towarzyszy formalne poznanie celu, co oznacza, że podmiot poznaje to, ze względu na co dokonuje takiego, a nie innego czynu i poznaje to wyraźnie jako przedmiot swego działania¹². W tej perspektywie człowiek jest zdolny do działania, mając na względzie cel inteligibilny. Dobrowolność zatem wymaga czynności poznawczej *actus cognitionis* tak samo, jak czynności woli *actus voluntatis*. Z kolei wiedza, wynikająca z czynności poznawczej, staje się warunkiem koniecznym dobrowolności działania¹³. W akcie ludzkim rozum i wola ściśle ze sobą współpracują.

Celowość działania

W teorii ludzkiego działania Tomasz z Akwinu zwraca uwagę na pojęcie celu i dobra, które są przedmiotem woli, i w których świetle formułuje on tzw. zasadę celowości – *omne agens agit propter finem* oraz *omne agens agit propter bonum*¹⁴ – która reguluje porządek działania poprzez rozum praktyczny. Celowość, podobnie jak pragnienie szczęścia, stanowi istotny element ludzkiego działania. Jak wyjaśnia o. Servais Théodore Pinckaers OP (1925–2008):

celowość, tak jak pragnienie szczęścia, stanowi zasadniczy wymiar działania: nie pozostaje zewnętrzna wobec czynów, ale przenika je, poczynając od samej ich przyczyny, dobrowolnej intencji. Dzięki celowości ludzkie czyny mogą opuszczać swe odosobnienie i tworzyć dynamiczny układ¹⁵.

Co więcej, dzięki rozumowi praktycznemu człowiek może rozpoznać prawdziwe dobro, które należy uczynić, tj. dobro, które ma naturę celu i jest przedstawione woli, jako dobro pożądane samo w sobie:

12 E. Colom, A. Rodríguez Luño, *Scelti in Cristo per essere santi*, t. 1: *Morale fondamentale*, Roma 2003, s. 175–176.

13 Św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, 1–2, q. 6, a. 8 oraz a. 3, ad 3.

14 Św. Tomasz z Akwinu, *Summa filozoficzna (Contra Gentiles)*, Kraków 1933, lib. II, c. II i III.

15 S. T. Pinckaers, *Źródła moralności chrześcijańskiej*, s. 36.

Czynnik działający przez rozum działa dla celu, jak ten, kto sobie określa cel; czynnik zaś działający z natury, chociaż działa dla celu, jak tego dowiedziono, to jednak nie określa sobie celu, dlatego, że nie zna pojęcia celu, lecz zostaje poruszony do celu, który mu ktoś inny określa. Czynnik zaś działający przez rozum określa sobie cel tylko pod pojęciem dobra; przedmiotem umysłu porusza bowiem tylko pojęcie dobra, będące przedmiotem woli. A zatem i czynnik działający z natury zostaje poruszany i działa dla jakiegoś celu, tylko o ile ten cel jest dobry, czynnikowi bowiem działającemu z natury cel wyznacza pożądanie. Wszelki więc czynnik działa dla dobra¹⁶.

Wśród różnych dóbr jest także dobro doskonałe, które stanowi cel ostateczny ludzkiego działania. O celu tym nie potrzeba zawsze myśleć, „gdy się czegoś pożąda lub coś się robi, moc bowiem pierwszego zamierzenia, które odnosi się do celu ostatecznego, pozostaje w każdym pożądaniu jakiegokolwiek rzeczy, chociażby się w danej chwili nie myślało o [tymże celu]”¹⁷. Warto zauważyć, że w przypadku celu ostatecznego (transcendentnego wobec podmiotu moralnego) Bóg w naturalny sposób skłania wolę podmiotu działającego ku jej przedmiotowi, czyli ku dobru racjonalnemu w całej jego ogólności, i porusza wolę ku temu, co dotyczy ostateczności pojmowanej jako naturalne pragnienie szczęścia¹⁸. Ponadto osoba jest w stanie uchwycić związek między środkami prowadzącymi do celu a celem jako takim, między celem pożądanym a środkami niezbędnymi do jego osiągnięcia¹⁹. W tej sytuacji św. Tomasz skupia się na pojęciu „użycia” jako jednym z aktów woli.

Użycie, „czyli wykonanie czynne, wyraża stosunek czynności pożądawczej do czegoś innego. [...] [Ono to] wymaga doskonalszego poznania, gdyż tylko

16 Św. Tomasz z Akwinu, *Summa filozoficzna (Contra Gentiles)*, lib. III, c. III, s. 8–9. Pinckaers zauważa, że: „Rozum praktyczny otrzymuje więc już w chwili podjęcia dociekań pewne postrzeżenie dobra, pewną wrażliwość na dobro, jakie przychodzi doń za sprawą naturalnej skłonności, o której mówimy i która będzie przez cały czas towarzyszyć jego poszukiwaniom. To pierwotne wyczucie moralne będzie się rozwijać wraz ze wzrastaniem moralnym, dzięki cnotom, jednocześnie jako jaśniejsze poznanie i jako pewniejsze upodobanie dobra. W ten sposób kształtuje się w nas to, co św. Tomasz nazywa «konnaturalnością» z dobrem, ta szczególna zdolność, jaką daje każda cnota w podległej jej dziedzinie, rozeznania i oceny tego, co dobre, w szybkim i pewnym osądzie, często bardziej przenikliwym niż rozumowanie uczonych” (S. T. Pinckaers, *Źródła moralności chrześcijańskiej*, s. 374).

17 Św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, 1–2, q. 1, a. 6, ad. 3.

18 Por. Św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, 1, tłum. P. Bełch, London 1975, q. 105, a. 4, ad 1.

19 Zob. Św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, 1–2, q. 1, a. 6.

rozum może przyporządkować coś do czegoś”²⁰. Stąd możemy powiedzieć, że środki są użyteczne, jeśli są pomocne w osiągnięciu założonego celu²¹.

Wśród różnych typów czynność władzy pożądawczej, z punktu widzenia naszej refleksji, ważne zdają się następujące: rozkoszowanie się (*fruitio*), zamiar (*intentio*) i wybór (*electio*).

Fruitio należy do aktów woli i pociąga za sobą pewną przyjemność, pewną radość, która wypływa z postrzegania przedmiotu woli jako celu, ku któremu wola dąży (spozrzeżenie, że coś nam odpowiada, i zadowolenie z powodu tego, co nam odpowiada)²².

Zamiar jest także: „czynnością woli, suponującą skierowanie rozumu, który podporządkowuje coś celowi”²³. Zamiar jest ostatecznym aktem woli *par excellence*²⁴. Tu wola za swój przedmiot ma cel osiągalny przy pomocy środków służących do jego zdobycia²⁵. Zamiar oznacza dążenie do czegoś, do pewnego określonego dobra, które ma naturę celu i nie jest od razu osiągalne, do celu, który można osiągnąć jedynie poprzez szereg działań nakierowanych nań²⁶. Cel, będący przedmiotem zamiaru, jest nazywany *finis operantis*. Oprócz tego są także cele bliższe (cele/dobra pośrednie, środki), które są natychmiast osiągalne przez podmiot i są właściwie przedmiotem jego wyboru (*electio*), a nie przedmiotem zamiaru (*intentio*)²⁷. Przyporządkowanie działań w kierunku osiągnięcia celu ostatecznego tworzy hierarchię celów, co w efekcie powoduje, że: „czyny układają się w uporządkowane ciągi, według inspirujących je intencji i według dziedzin, jakich dotyczą”²⁸.

20 Św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, 1–2, q. 16, a. 2, ad 1.

21 „Człowiek podejmuje się dążenia do celu na rzecz woli po to, by wola mogła doznać w nim ukojenia. Z tego powodu użyciem nazywa się nieraz to ukojenie w celu, czyli rozkoszowanie się w nim. Natomiast człowiek podejmuje się czegoś, co jest środkiem do celu, na rzecz woli, nie tylko dla samego użycia tegoż środka, ale dla tego celu, który daje woli ukojenie” (Św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, 1–2, q. 16, a. 3, ad 2).

22 Św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, 1–2, q. 16, a. 1, ad 3.

23 Św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, 1–2, q. 12, a. 1, ad 3.

24 Por. E. Colom, A. Rodríguez Luño, *Scelti in Cristo per essere santi*, s. 186.

25 Św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, 1–2, q. 12, a. 4, ad 3.

26 Św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, 1–2, q. 12, a. 1, ad 3–4.

27 Zob. M. Rhonheimer, *La prospettiva della persona agente e la natura della ragione pratica. L'„oggetto dell'atto umano” nell'antropologia tomistica dell'azione*, w: *Camminare nella Luce. Prospettive della teologia morale a 10 anni da Veritatis splendor*, a cura di L. Melina, J. Noriega, Roma 2005, s. 169–224; Jan Paweł II, Encyklika *Veritatis splendor*, nr 71–83.

28 S. T. Pinckaers, *Źródła moralności chrześcijańskiej*, s. 36.

Innym zaś aktem woli jest wybór (*electio*), w którym konkretyzuje się wola, mająca za swój przedmiot środki przyporządkowane do osiągnięcia celu²⁹. Wybór, jak zauważa o. Pinckaers:

ma tę cechę charakterystyczną, że łączy i utrzymuje w ścisłym powiązaniu dwa wymiary [...]. Jeden z nich zależy od intelektu [...], drugi zależy zasadniczo od woli [...]. Te dwa wymiary należą współzależnie do wolności i jej aktu. Wybór otrzymuje od osądu rozumu formę, naturę lub rodzaj, przyczynę i motyw. To właśnie stanowi istotę wyboru i aktu³⁰.

Ponadto, pamiętając o tym, że żadne dobro pośrednie nie może być w pełni utożsamione z dobrem doskonałym (tj. celem), rozum praktyczny, według branych pod uwagę różnych aspektów dobra pośredniego, zawsze jest w stanie znaleźć lepszą alternatywę (w osiągnięciu celu – dobra doskonałego). Gdy rozum przedstawi woli, z punktu widzenia osiągnięcia celu, różne alternatywy, wybór tej jednej dokonywany jest przez dobrowolny akt *electio* (tj. bezpośrednio przez wolę), który za swój przedmiot ma nie cel, lecz środki (tj. dobra pośrednie, szczegółowe) doń prowadzące³¹.

Wiedza człowieka działającego

Analiza ludzkiego działania, jak stwierdza o. Mieczysław Albert Krąpiec OP (1921–2008), sprowadza się do zrozumienia ludzkiej egzystencji, a w szczególności do wyjaśnienia ludzkich procesów poznawczych³². Tomasz z Akwinu wskazuje na dwa procesy: poznanie zmysłowe (wspólne dla ludzi i zwierząt) oraz poznanie intelektualne (właściwe człowiekowi). W poznaniu ludzkim oba procesy występują razem. W tym miejscu chcielibyśmy skoncentrować się na charakterystycznych elementach procesu poznania intelektualnego, tzw. *intelligere*, które jest jakby „czytaniem wnętrza, dotarciem do istoty rzeczy”³³.

Wszyscy ludzie, niezależnie od swoich zdolności intelektualnych, w różny sposób poznają rzeczy – zdobywają o niej wiedzę (*scientia*). W rzeczywistości

29 Św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, 1–2, q. 12, a. 4, ad 3.

30 S. T. Pinckaers, *Źródła moralności chrześcijańskiej*, s. 345.

31 Zob. Św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, 1–2, q. 13, a. 6.

32 Por. M. A. Krąpiec, *Epistemologia*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, red. A. Marynarczyk, t. 3, Lublin 2002, s. 193–200.

33 Św. Tomasz z Akwinu, *De Veritate. O prawdzie*, tłum. A. Białek, Lublin 1999, q. 1, a. 12.

niektórzy ludzie mogą poznawać lepiej niż inni³⁴. Według Akwinaty istnieją trzy akty intelektu, które konstytuują ludzkie poznanie, poszukiwanie wiedzy: akt pierwszy – uchwycenie natury *quidditas* rzeczy poznawalnej, akt drugi – tworzenie sądów oraz akt trzeci – rozumowanie³⁵.

Pierwszy akt to uchwycenie natury *quidditas* rzeczy, tj. istotnych i koniecznych cech rzeczy, dzięki którym jest ona tym, czym jest. W ten sposób dochodzi do wytworzenia pojęcia owej rzeczy.

Drugi akt to tworzenie sądów, które polegają na łączeniu pojęć i na ich odłączaniu, (rozdzielaniu), a zatem na twierdzeniu lub przeczeniu, na porównaniu lub na uchwytowaniu różnicy³⁶. Jak zauważa Akwinata:

w materialnej rzeczy stwierdzamy dwojakie połączenie czy złożenie: pierwsze to połączenie formy z materią; i temu odpowiada to – wykonane przez myśl – łączenie, w którym całość będąca powszechnikiem, tj. całość uogólniona, orzeka o swojej części [...]. Drugie połączenie to złożenie przypadłości z substancją; i temu rzeczowemu złożeniu odpowiada to łączenie wykonane przez myśl, według którego przypadłość orzeka o podmiocie [...]. Łączenie dokonywane przez myśl jest znakiem tożsamości stron łączonych ze sobą³⁷.

Oba, łączenie i odłączanie, nie dają nam pełnej wiedzy o rzeczy, ale jedynie wiedzę w jej najbardziej powierzchownej formie³⁸. Na tym etapie wykluczony jest jakikolwiek fałsz³⁹. Zgodnie z logiką łączenia i odłączania umysł (*mens*, tj. intelekt i wola) wychodzi od pojedynczej i konkretnej istoty rzeczy i abstrahuje najpierw jej *quidditas*, a następnie jej powszechne właściwości⁴⁰. Sąd polega tu na „składaniu i dzieleniu pojęć”: ludzki umysł bierze pod uwagę owe pojęcia w racjonalnej kompozycji i łączy je zgodnie z koniecznymi implikacjami. Intelekt ocenia poprawność zestawienia tych pojęć z rzeczą, które one opisują; ocenia, czy zestawienie to jest prawdziwe czy fałszywe⁴¹. Jeśli nie ma zgodności, to powstałe zestawienie jest fałszywe i nie stanowi elementu wiedzy.

34 Zob. Św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, 1, q. 85, a. 7.

35 Zob. Św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, 1, q. 85, a. 5.

36 Św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, 1, q. 85, a. 5, ad 1.

37 Św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, 1, q. 85, a. 5, ad 3.

38 Zob. Św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, 1, q. 85, a. 6.

39 Zob. Św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, 1, q. 16, a. 2.

40 Zob. Św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, 1, q. 85, a. 5, ad 2. Por. M. Subacchi, *Sacro/Santo. Una categoria in prospettiva ontologico-analogica*, Bologna 2010, s. 93.

41 Zob. Myśl, jak podkreśla św. Tomasz, „zgodności tej nie chwyta tą swoją czujnością, którą pojmuje «czym coś jest», ale tą, którą osądza, że rzecz jest taka, jaką jest jej postać

Trzeci akt intelektu to rozumowanie, które polega na zestawieniu ze sobą kilku sądów, w celu sformułowania kolejnego. Odpowiedzialny za to jest rozum, który wnosi o istnieniu pierwszych zasad, czyli pierwszych przyczyn, które w konieczny sposób regulują to, co powszechne i znajdują wyraz w sformułowaniach naukowych⁴². W ten sposób rozumowanie staje się sądem *per modum cognitionis*, którego warunkiem możliwości jest akt intelektu oraz sprawność wiedzy⁴³.

W procesie „składania i dzielenia pojęć”, jak zauważa św. Tomasz, ludzki intelekt może popełniać błędy. Zaś sam proces zmierza w kierunku bezpiecznej i pewnej wiedzy. Nie wolno nam jednak zapominać, że wiedza ludzka, ze względu na ograniczenia ludzkiego intelektu, jest fragmentaryczna.

Akwinata w swoich rozważaniach na temat wiedzy używa pojęcia *scientia*: raz rozumie ją w sposób szeroki, jako naukę (tj. jako system twierdzeń lub poszukiwanie przyczyny), innym razem w sposób wąski, jako wiedzę pewną, naukową (tj. rozumienie rzeczy jako skutku właściwej przyczyny). Stąd *scientia* to poznanie rzeczy w sposób pewny (*certa cognitio rei*)⁴⁴, ale też poznanie rzeczy przez właściwą przyczynę (*propter quid*)⁴⁵.

Scientia może być określona mianem pewnej, gdy z jednej strony jest demonstratywna – tzn. uzyskana za pomocą dowodów, i z drugiej, gdy brana jest z zasad koniecznych⁴⁶. W pierwszym przypadku, najogólniej rzecz ujmując, dowodzenie polega na dojściu do zasad pierwszych (*principia immediata*). Są to zasady poznawane przyrodzonym światłem umysłu, których prawdziwość ludzki intelekt jest w stanie natychmiast uchwycić⁴⁷. Z zasad tych generowane

poznawcza, otrzymana z jej poznania. Tak dopiero poznaje i wyraża prawdę. A czyni to, łącząc i odłączając. A co? Otóż myśl, tworząc zdanie, które jest odpowiednikiem sądu, daną formę istnienia oznaczoną przez orzeczenie zdania albo przypisuje rzeczy oznaczonej przez podmiot zdania, albo jej odmawia” (Św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, 1, q. 16, a. 2); zob. także q. 17, a. 3.

42 Por. M. Subacchi, *Sacro/Santo*, s. 94.

43 Por. M. D’Avenia, *La conoscenza per connaturalità in S. Tommaso d’Aquino*, Bologna 1992, s. 79.

44 Por. Tommaso d’Aquino, *Commento agli analitici posteriori di Aristotele*, a cura di D. Didero, t. 1–2, Bologna 2015–2017, lib. 1, lec. 4, nr 5.

45 Św. Tomasz z Akwinu, *Summa filozoficzna (Contra Gentiles)*, lib. 1, c. 94, nr 3.

46 Por. Tommaso d’Aquino, *Commento agli analitici posteriori di Aristotele*, lib. 1, lec. 9, nr 2; także lec. 13, nr 1.

47 Por. Św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, 1, q. 1, a. 2, ad 1; *De Veritate*, q. 24, a. 1, ad 18; Św. Tomasz z Akwinu, *Summa filozoficzna (Contra Gentiles)*, lib. 1, c. 80.

są wnioski, które należą do nauki jako takiej. Ponadto od prawdziwości i pewności zasad pierwszych zależy prawdziwość i pewność naukowych twierdzeń. Zasady pierwsze są także wcześniejsze w stosunku do zasad koniecznych, które z kolei można wyprowadzić w ramach systemu pojęciowego zasad pierwszych. Zasady konieczne to takie, bez których nie może zajść skutek⁴⁸. Ponadto każda *scientia*, w zależności od siebie właściwego przedmiotu dociekań naukowych, ma swój zestaw zasad koniecznych. Zasady te, co warto zauważyć, mogą służyć za bezpośrednie zasady dowodzenia.

Obok *scientia* mamy również wiedzę pozyskaną „z pewnego rodzaju pokrewieństwa z tym, co ma się osądzić”⁴⁹, z tzw. „konnaturalności”; ten rodzaj poznania jest także jedną z form poznania racjonalnego. Wspomniany sąd dokonuje się tu *per modum inclinationis* lub *per connaturalitatem quandam* i jest typowy dla człowieka cnotliwego⁵⁰.

Paradygmat „homo agens” według Ludwiga von Misesa

Ludwig von Mises, austriacki ekonomista żyjący w połowie XX wieku, charakteryzuje działanie człowieka w swojej pracy zatytułowanej *Ludzkie działanie* (1949). Mises opisuje dynamikę działania człowieka z perspektywy mikroekonomicznej, posługując się pojęciami prakseologii. Z punktu widzenia naszych rozważań skupimy się jedynie na wybranych elementach teorii Misesa, takich jak: pojęcie ludzkiego działania, aksjomat fundamentalny oraz pojęcie wiedzy u działającego człowieka.

Pojęcie ludzkiego działania w refleksji Ludwiga von Misesa

Centralnym pojęciem teorii ekonomicznej Misesa jest pojęcie ludzkiego działania. Mises buduje teorię ludzkiego działania, wychodząc od teorii prakseologicznej. Prakseologia definiuje pojęcia jako idealne typy kategorii

48 Por. Tommaso d'Aquino, *Commento agli analitici posteriori di Aristotele*, lib. 1, lec. 13, nr 1.

49 Św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, 2-2, tłum. A. Głazewski, London 1967, q. 45, a. 2.

50 Św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, 1, q. a. 6, ad 3. Por. J. Maritain, *On Knowledge through Connaturality*, „The Review of Metaphysics” 4 (1951), s. 473-481; I. Biffi, *Il giudizio per quandam connaturalitatem o per modum inclinationis secondo San Tommaso: analisi e prospettive*, „Rivista di filosofia neo-scolastica” 66 (1974), s. 356-393.

katalaktycznych, tj. poprzez funkcje, jakie pełnią w operacjach rynkowych, w logice teorii wymiany. Ponadto nie zajmuje się ona światem zewnętrznym, nie skupia się na motywach ludzkiego działania, nie ocenia ani celów, ani środków prowadzących do osiągnięcia celu ostatecznego (rozumianego jako zaspokojenie potrzeb), lecz koncentruje się na zachowaniu człowieka w stosunku do tego świata, na procesie podejmowania decyzji, poprzez który człowiek tworzy strukturę środków i celów⁵¹. Obszarem zainteresowań prakseologii staje się ostatecznie człowiek, wraz ze swoim procesem rozumowania i działania. Zadaniem prakseologii jest uchwycenie znaczenia i sensu tegoż działania.

Z punktu widzenia szkoły austriackiej w ekonomii ważne jest analizowanie każdego ludzkiego działania w jego bezpośrednim kontekście przyczynowo-skutkowym. Według Misesa: „ekonomia nie zajmuje się rzeczami i konkretnymi obiektami materialnymi, lecz ludźmi, ich zamysłami i działaniami”⁵². Z definicji tej wynika, że do badania zjawisk rynkowych konieczne jest ich analizowanie z perspektywy ludzkiej osoby, która w nich uczestniczy⁵³. Ekonomia jest więc teorią ludzkiego działania, a nie tylko teorią decyzji. W konsekwencji działanie człowieka „należy do istoty jego natury i egzystencji, jest środkiem umożliwiającym przeżycie i wzniesienie się ponad poziom świata zwierząt i roślin”⁵⁴. Ponadto ludzkie działanie można uznać nie tylko za działanie racjonalne i indywidualne, ale także za działanie ekonomiczne. W tym kontekście Israel M. Kirzner (ur. 1930), uczeń Misesa i przedstawiciel szkoły austriackiej w ekonomii, stwierdza, że koncepcja ludzkiego działania:

nie doprowadza do zamknięcia podejmującej decyzję (lub ekonomicznej analizy jego decyzji) w ramach danych celów i środków. Pojęcie ludzkiego działania w Misesowskim sensie zakłada, że jednostka podejmuje stosowne czynności, aby „zlikwidować niezadowolenie” i „polepszyć swoją sytuację”. [...] koncepcja ludzkiego działania nie ogranicza swojej analizy decyzji do problemu alokacji wywołanego tym, że chcąc zrealizować liczne cele, mamy do dyspozycji jedynie rzadkie środki (zasoby). [...] Odzwierciedla ona nie tylko zastosowanie przez jednostkę takich środków, które odpowiadały hierarchii danych celów, ale również

51 Por. L. von Mises, *Wstęp*, w: L. von Mises, *Ludzkie działanie*, tłum. W. Falkowski, Warszawa 2011, s. 1–8.

52 L. von Mises, *Ludzkie działanie*, cz. 1, IV, 1, s. 78.

53 Por. J. Aranzadi del Cerro, *Antropología, economía y teoría de la acción*, s. 550.

54 L. von Mises, *Ludzkie działanie*, cz. 1, I, 3, s. 16.

to, że dostrzegła ona samą strukturę celów i środków, wewnątrz której następuje alokacja i ekonomizacja⁵⁵.

Ostatecznie najważniejszym elementem ludzkiego działania nie jest jedynie podejmowanie decyzji, wybór celu i dążenie do niego⁵⁶, ale fakt, że wszystko to dokonuje się w zmieniającej się rzeczywistości, w dynamice procesu, który według Kirznera jest konkurencyjno-przedsiębiorczym procesem odkrywania⁵⁷. Wszystko to sprawia, że ludzkie działanie jest zawsze czymś realnym zachodzącym w realnym świecie⁵⁸.

Aksjomat fundamentalny ludzkiego działania

W kontekście naczelnej zasady ludzkiego działania, tj. zasady celowości, ekonomiści szkoły austriackiej formują tzw. fundamentalny aksjomat działania.

Aksjomat mówi, że jednostka działa, aby osiągnąć cele, używając do tego odpowiednich środków. Stąd podkreśla on wagę odkrycia struktury środków i celów; konieczność wybierania między celami, zdecydowania się na jeden z nich, przy jednoczesnym zrezygnowaniu z innych. Co więcej, aksjomat fundamentalny wskazuje na istnienie konfliktu pomiędzy celami, a co za tym idzie, na konieczność dokonania wyboru jednego spośród nich, a zatem na konieczność podejścia ekonomicznego. Oznacza to, że jeśli każde działanie wiąże się z wyborem między różnymi możliwościami, każde działanie poprzez dobór środków prowadzących do osiągnięcia wybranego celu jest na swój sposób ekonomiczne, w sensie oszczędne (nakierowane na minimalizację

.....
55 I.M. Kirzner, *Konkurencja i przedsiębiorczość*, tłum. K. Śledziński, Warszawa 2010, s. 40.

56 Rothbard stwierdza, że: „Praxeology rests on the fundamental axiom that individual human beings act, that is, on the primordial fact that individuals engage in conscious actions toward chosen goals. This concept of action contrasts to purely reflexive, or knee-jerk, behaviour, which is not directed toward goals. The praxeological method spins out by verbal deduction the logical implications of that primordial fact. In short, praxeological economics is the structure of logical implications of the fact that individuals act. This structure is built on the fundamental axiom of action, and has a few subsidiary axioms, such as that individuals vary and that human beings regard leisure as a valuable good” (M.N. Rothbard, *Logic of Action One: Method, Money, and the Austrian School*, Cheltenham 1997, s. 58).

57 I.M. Kirzner, *The Meaning of Market Process: Essays in the Development of Modern Austrian Economics*, eds. M.J. Rizzo, L.H. White, London–New York 1992, s. 101n.

58 Por. L. von Mises, *Ludzkie działanie*, cz. 4, XXIII, 4, s. 553.

kosztów i maksymalizację efektywności). Trzeba także podkreślić podstawowe elementy obecne w tym aksjomacie, jak: akt decyzji (wybór), środki i cele.

Wybór jest zawsze dokonywany pomiędzy:

różnymi możliwościami dostępnymi jednostce. Człowiek nigdy nie wybiera między cnotą a występkiem, lecz między dwiema możliwościami działania, które w zależności od przyjętego punktu widzenia nazywamy cnotliwym lub występny. [...] [Więcej, życie ludzkie składa się z nieprzerwanego ciągu pojedynczych działań. Jednak nie są one od siebie odizolowane. Są połączone w łańcuch działań, które współtworzą wyższy poziom działania skierowanego na bardziej odległy cel⁵⁹.

Człowiek ocenia koszty i korzyści indywidualnych wyborów. Wybór zatem polega na porównaniu tego, co mamy, z tym, czego jeszcze nie mamy. Dlatego działanie ma miejsce tylko wtedy, gdy istnieje potrzeba wyboru między dwoma możliwymi celami⁶⁰. Ponadto cel i środki (wybrane i użyte do osiągnięcia tego celu) zależą od osobowych cech każdego działającego podmiotu⁶¹.

Środkiem użytym do osiągnięcia celu nazywamy to, co: „służy urzeczywistnieniu dowolnego celu, zamiaru, planu. [...] Środkiem jest wszystko, co [człowiek] uzna za środek”⁶². Świat nie ma wystarczającej liczby środków do tego, aby człowiek mógł osiągnąć jednocześnie wszystkie swoje cele. Stąd człowiek zmuszony jest do koordynacji środków i celów, co jest przejawem racjonalności jego działania. Mises zauważa, że:

środki ocenia się i wartościuje stosownie do ich zdolności do przenoszenia określonych skutków. [...] Wybór środków jest problemem jakby technicznym, przy czym termin „technika” jest wzięty w jego najszerszym sensie. Wybór ostatecznych celów jest sprawą osobistą, subiektywną, indywidualną. Wybór środków jest sprawą rozumu, wybór ostatecznych celów jest sprawą duszy i woli⁶³.

59 L. von Mises, *Ludzkie działanie*, cz. 1, II, 5, s. 39.

60 Por. L. von Mises, *Epistemological Problems of Economics* (1933), trans. G. Reisman, Auburn 2003, s. 158–159.

61 L. von Mises, *Ludzkie działanie*, cz. 1, II, 6, s. 40.

62 L. von Mises, *Ludzkie działanie*, cz. 1, IV, 1, s. 78.

63 L. von Mises, *Teoria a historia. Interpretacja procesów społeczno-gospodarczych*, tłum. G. Łuczkiwicz, Warszawa 2012, s. XXVIII.

Każdy człowiek wybiera środki, które z jego punktu widzenia najlepiej posłużą do osiągnięcia celu w niepewnej i nieznannej przyszłości.

Konieczność wyboru między celami wymaga ze strony człowieka zastosowania hierarchii poszczególnych celów, opartej na własnej skali wartości. Tu pojawia się, charakterystyczna dla ekonomistów szkoły austriackiej, subiektywna teoria wartości ekonomicznej, która bada wszystkie wybory i wartości⁶⁴. Według Misesa wartość jest tym, co człowiek przypisuje ostatecznemu celowi swojego działania⁶⁵. Ostatecznym celem jest zaspokojenie potrzeb człowieka działającego. Człowiek wartościuje środki z punktu widzenia ich przydatności w osiągnięciu wybranych celów. Wartość jest zakorzeniona w człowieku i w jego sposobie reagowania na warunki środowiskowe. Co więcej, wartość jest relacją ustalającą porządek (*ordering relation*)⁶⁶ między dobrami: relacją, która z prakseologicznego punktu widzenia jest nierozzerwalnie związana z aktualnym wyborem dokonany przez działającego człowieka. To właśnie on:

ma w wyobraźni skalę potrzeb lub skalę wartości, z której korzysta, gdy planuje działania. Na podstawie tej skali przystępuje do realizacji potrzeb, które mają dla niego większą wartość, a więc są pilniejsze; pozostawia zaś niezaspokojone potrzeby o mniejszej wartości, czyli mniej pilne. [...] [Co więcej,] skala wartości przejawia się wyłącznie w działaniu⁶⁷.

64 Hülsmann stwierdza, że subiektywna teoria wartości: «recognizes that human decisions are made under the impact of the subjective values cherished by the decision-maker, and that these values may be “rational” (reflecting objectively the best interest of the decision-maker) from some point of view, but may also appear emotive, irrational, short-sighted, etc. from other points of view» (J.G. Hülsmann, *Introduction to the Third Edition: From Value Theory to Praxeology*, w: L. von Mises, *Epistemological Problems of Economics*, s. xxv). Zob. także: J. Aranzadi del Cerro, *Antroplogía, economía y teoría de la acción*, s. 546n; A.H. Shand, G.L. S. Shackle, *Subjectivist Economics: The New Austrian School*, Devon 1980. Ponadto Mises zauważa, że: „skale te nie istnieją niezależnie, poza rzeczywistym działaniem jednostek. Jedynym źródłem wiedzy o tych skalach jest obserwacja działań człowieka. Każde działanie zawsze ściśle odpowiada skalom wartości lub potrzeb, ponieważ skale te są jedynie narzędziem interpretacji działań podejmowanych przez człowieka” (L. von Mises, *Ludzkie działanie*, cz. 1, IV, 2, s. 80).

65 Wartość, jak zauważa Mises, „to znaczenie, jakie działający człowiek przypisuje ostatecznym celom. [...] Środki są oceniane wtórnie w zależności od ich przydatności w dążeniu do ostatecznych celów. Ocena ich wartości wynika z oceny celów, którym służą. Środki mają dla człowieka znaczenie tylko ze względu na to, że umożliwiają mu osiągnięcie określonych celów” (L. von Mises, *Ludzkie działanie*, cz. 1, IV, 2, s. 81).

66 Por. D. Mahoney, *On Austrian Value Theory and Economic Calculation*, <http://mises-media.s3.amazonaws.com/Mahoney5.pdf> (30.10.2021).

67 L. von Mises, *Ludzkie działanie*, cz. 1, IV, 2, s. 80.

Subiektywna teoria wartości ekonomicznej tłumaczy istotę wymiany między ludźmi. Wymiana polega na tym, że każdy z jej uczestników otrzymuje od pozostałych najbardziej wartościowe dla siebie dobra, a pozbywa się tych najmniej wartościowych. Z tego wszystkiego wyłania się także koncepcja motywacji działającego człowieka. Według Misesa człowiek działa intencjonalnie, ponieważ odczuwa stan niezadowolenia i chce osiągnąć stan przeciwny, stan zadowolenia. Innymi słowy, motywacją, która skłania człowieka do działania, jest swego rodzaju dyskomfort oraz przekonanie, że celowe działanie może doprowadzić do wyeliminowania stanu niezadowolenia, a tym samym do osiągnięcia celu⁶⁸.

Na koniec należy podkreślić wolnościowy aspekt czynu ludzkiego, mocno obecny w teorii Misesa. Ekonomista jest zwolennikiem indywidualizmu metodologicznego, stanowiącego antykollektywistyczną zasadę ekonomii i nauk społecznych⁶⁹. Zasada ta opiera się na przekonaniu, że każde działanie człowieka jest działaniem jednostki, która dokonuje wolnych wyborów i bierze za nie pełną odpowiedzialność. Mises nie redukuje podmiotu działającego do jakiegoś elementu czy cząstki składowej wielkiego organizmu społecznego. Jednostka to podmiot działający w świadomej, racjonalnej i wolnej relacji z całą rzeczywistością, rzeczywistością, którą poddaje roztropnej refleksji nad możliwościami działania. Jego wolność jest rozumiana w sensie negatywnym⁷⁰. Zatem wolność jednostki odnosi się do sfery, w której działająca jednostka znajduje się w sytuacji wyboru między alternatywnymi sposobami działania. Człowiek jest o tyle wolny, o ile wolno mu wybrać cele i środki, których należy użyć do ich osiągnięcia⁷¹. Co więcej, jak zauważa Mises, człowiek żyjący w społeczeństwie jest wolny nawet wtedy, gdy służy innym, ponieważ w ten sposób służy również sobie⁷². Ponadto człowiek jest wolny w takim stopniu, w jakim może kształtować swoje życie zgodnie ze swoimi planami. Można to

68 Zob. L. von Mises, *Ludzkie działanie*, cz. 1, I, 1–2, s. 9–14; II, 11, s. 59.

69 L. von Mises, *Ludzkie działanie*, cz. 1, II, 4, s. 36–38.

70 Por. I. Berlin, *Dwie koncepcje wolności i inne eseje*, tłum. H. Bartoszewicz, D. Grinberg, S. Kowalski, M. Tański, Warszawa 1991, s. 114. Zob. także: J. Kłós, *Wolność w myśli Ludwiga von Misesa (1881–1973)*, „Roczniki Filozoficzne” 63 (2015), s. 207–235.

71 L. von Mises, *Ludzkie działanie*, cz. 4, XV, 6, s. 242.

72 Mises stwierdza: „Freedom in society means that a man depends as much upon other people as other people depend upon him. Society under the market economy, under the conditions of *economia libre*, means a state of affairs in which everybody serves his fellow citizens and is served by them in return” (L. von Mises, *Economic Policy: Thoughts for Today and Tomorrow* [1979], Auburn 2006, s. 19).

osiągnąć tylko w przestrzeni wolnego rynku, bowiem gospodarka wolnorynkowa charakteryzuje się tym, że człowiek:

działa na swój rachunek, ale działania jednostki zmiierają zarówno do zaspokojenia jej własnych potrzeb, jak i potrzeb innych ludzi. Działając, każdy służy innym członkom społeczeństwa. Jednocześnie każdy jest obsługiwany przez innych. Każdy jest zarazem środkiem i celem w sobie, ostatecznym celem dla siebie oraz środkiem dla innych w ich wysiłkach zmiierających do osiągnięcia własnych celów⁷³.

Jak zauważa Mises, człowiek nie byłby w stanie zrozumieć świata, gdyby sprawy nie były zarządzane zgodnie z odwiecznymi prawami, czyli zgodnie z prawem naturalnym, które jest podstawą ludzkiej egzystencji⁷⁴. Skoro człowiek, jako istota rozumna i wolna, jest w stanie poznać naturalny porządek rzeczy, tak samo może poznać prawa prakseologiczne, które są częścią owego porządku⁷⁵. Ponadto istnieje: „dany przez naturę porządek rzeczy, do którego człowiek musi dostosować swoje działania, jeśli chce odnieść sukces”⁷⁶. W konsekwencji wolność jest „ściśle ograniczona prawami natury oraz prakseologii”⁷⁷, a także przez fakt ograniczonej liczby środków i celów, przez kontekst systemu społecznego, rzeczywistość państwa itp.⁷⁸.

Wiedza człowieka działającego

Szkola austriacka w ekonomii kwestię wiedzy rozpatruje w perspektywie prakseologicznej (Ludwig von Mises) oraz subiektywno-praktycznej (Friedrich A. von Hayek i Michael Polanyi).

Wiedza prakseologiczna ma charakter czysto formalny i ogólny i nie podlega weryfikacji ani falsyfikacji na podstawie faktów i doświadczeń (Mises odrzuca metody nauk przyrodniczych i historycznych). Wiedza w ekonomii

73 L. von Mises, *Ludzkie działanie*, cz. 4, XV, 1, s. 223.

74 Por. L. von Mises, *Epistemological Problems of Economics*, s. 221.

75 Por. Jan Paweł II, Encyklika *Fides et ratio*, nr 17.

76 L. von Mises, *Teoria a historia*, s. 21.

77 L. von Mises, *Ludzkie działanie*, cz. 4, XV, 6, s. 242.

78 Por. L. von Mises, *Ludzkie działanie*, cz. 2, VIII, 6–7, s. 142–147; cz. 4, XIV, 7, s. 218–222; cz. 4, XV, 6, s. 242–249; L. von Mises, *Epistemological Problems of Economics*, s. 44–45. Zob. także: F.A. von Hayek, *The Constitution of Liberty*, Chicago 1960, s. 22n; A.H. Shand, *Free Market Morality: The Political Economy of the Austrian School*, London–New York 1990, s. 74.

ma charakter aprioryczny, poprzedza każde doświadczenie empiryczne, jest to wiedza ścisła i precyzyjna⁷⁹. Rozumowanie ma charakter konceptualny i dedukcyjny, *a priori*. Aprioryzm Misesa oznacza jedynie niezależność od czasu, miejsca i doświadczenia w sensie nauk empirycznych. W tym miejscu należy podkreślić, że obok wiedzy prakseologicznej istnieje również tzw. wiedza wyłączna i rozproszona (w ujęciu Hayeka) lub milcząca (u Polany’ego)⁸⁰.

Wiedza subiektywna o charakterze praktycznym jest nabywana przez podmiot poprzez działanie, które ten wykonuje w określonym kontekście, w określonych okolicznościach czasu i miejsca. Możemy powiedzieć, że taka wiedza wiąże się z konkretnymi sytuacjami, w jakich może znaleźć się jednostka i może być wykorzystana jedynie przez tych, którzy są związani z tą konkretną okolicznością czasoprzestrzenną⁸¹. Wiedza jest także wyłączna i rozproszona. Wyłączność oznacza, że tylko podmiot działający posiada, zna i interpretuje tę wiedzę (lub „atom” wiedzy) we własny, osobisty, oryginalny i świadomy sposób, a więc w sposób niepowtarzalny (tj. drugi podmiot nie posiada takiej samej wiedzy). Rozproszony, zdecentralizowany charakter wiedzy oznacza, że znajduje się ona w umysłach wszystkich ludzi, którzy działają i tworzą społeczeństwo ludzkie⁸². Ponadto wiedza subiektywna jest osobista i milcząca (czyli nieartykułowana). „Osobista”, ponieważ w każdym akcie poznania podmiotu poznającego uczestniczy wszystko to, co „osobiste”, tj. jego pasje, nadzieje itp.⁸³ Można powiedzieć, że wymienione rodzaje wiedzy, wraz z prakseologiczną, stanowią, z punktu widzenia pełnienia funkcji przedsiębiorczej, pełny obraz wiedzy.

Jesus Huerta de Soto (ur. 1956), współczesny przedstawiciel szkoły austriackiej w ekonomii, wskazuje jeszcze na jeden ważny aspekt wiedzy, szczególnie tej, która wiąże się z działaniem przedsiębiorczym, ale też z działaniem w ogóle. Ekonomista zauważa, że: „Każdy akt przedsiębiorczości powoduje powstanie

79 Zob. L. von Mises, *Epistemological Problems of Economics*, s. 18. Zob. także: L. von Mises, *Ludzkie działanie*, cz. 1, II, 3, s. 33–36.

80 Por. E. Di Nuoscio, *Ermeneutica ed economia. Spiegate e interpretazione dei fatti economici*, Soveria Mannelli 2014, s. 143.

81 Zob. F.A. von Hayek, *Economics and Knowledge*, „*Economica*” 4 (1937), s. 33–54; F.A. von Hayek, *The Use of Knowledge in Society*, „*American Economic Review*” 35 (1945), s. 519–530.

82 Por. E. Di Nuoscio, *Ermeneutica ed economia*, s. 144; J. Huerta de Soto, *Socjalizm, rachunek ekonomiczny i funkcja przedsiębiorcza*, tłum. W. Rybicki, Warszawa 2011, s. 28–30.

83 Zob. M. Polany, *The Study of Man*, Chicago 1959; J. Huerta de Soto, *Socjalizm, rachunek ekonomiczny i funkcja przedsiębiorcza*, s. 26–32.

ex nihilo nowej informacji. Powstaje ona w umyśle człowieka, który podejmuje przedsiębiorcze działanie [...]. [To zaś implikuje] jej przekazywanie za pośrednictwem rynku. Przekazywanie komuś informacji polega na doprowadzeniu do powstania w jego umyśle części informacji, którą wcześniej wytworzyła lub znalazła osoba przekazująca tę informację⁸⁴. Należy pamiętać, że dla ekonomistów szkoły austriackiej wiedza człowieka nie jest pełna i doskonała. Człowiek może popełniać błędy. Mises i Kirzner zauważają, że człowiek nie jest nieomylny i często przy wyborze i zastosowaniu metod potrzebnych do osiągnięcia swoich własnych celów popełnia błędy⁸⁵.

Przedsiębiorca w dynamice „homo agens”

Zaprezentowane powyżej wybrane elementy tomistycznej i Misesowskiej teorii ludzkiego działania, naszym zdaniem, nie tylko nie wykluczają się, ale uzupełniają, dając pełny obraz człowieka działającego, szczególnie w przestrzeni rynku. Takim agentem jest przedsiębiorca. Charakterystyczny dla niego duch przedsiębiorczości zdaje się być wspólny wszystkim uczestnikom procesu produkcyjnego (także konsumentom, pracownikom itp.), wszystkim ludziom, ponieważ wiąże się z każdym ludzkim działaniem⁸⁶. W praktyce duch ten przejawia się choćby w aktywności mikroprzedsiębiorstw, praktyce mikrokredytów, różnych form finansowania, w społecznych funduszach inwestycyjnych, czy wreszcie w dążeniu do dobrego wykorzystania kapitału społecznego i zasobów ludzkich⁸⁷.

84 J. Huerta de Soto, *Socjalizm, rachunek ekonomiczny i funkcja przedsiębiorca*, s. 35–36. Według Huerta de Soto przedsiębiorczość ma cechę kreatywności, tj. tworzy nową informację, która wcześniej nie istniała (stworzenie *ex nihilo*, w sensie, że osoba ludzka dostrzega lub uświadamia sobie coś, czego wcześniej sobie nawet nie uświadamiała). Zob. J. Huerta de Soto, *Socjalizm, rachunek ekonomiczny i funkcja przedsiębiorca*, s. 32n.

85 Por. L. von Mises, *Ludzkie działanie*, cz. 2, IX, 4, s. 166–167; I. M. Kirzner, *Come funzionano i mercati. Squilibrio, imprenditorialità e scoperta* (1997), trad. G. Gianfreda, Roma 2002, s. 77n; I. M. Kirzner, *Discovery, Capitalism, and Distributive Justice* (1989), w: I. M. Kirzner, *Discovery, Capitalism, and Distributive Justice: The Collected Works of Israel M. Kirzner*, eds. P. J. Boettke, F. Sautet, Indianapolis 2016, s. 3–169. Zob. także: B. Croce, *Sul principio economico. Lettera al prof. V. Pareto* (1900), „Giornale degli Economisti” 21 (1900), s. 15–26; B. Croce, *Materialismo storico ed economia marxista*, Bari 1961.

86 Por. L. von Mises, *Ludzkie działanie*, cz. 4, XIV, 7, s. 218–222.

87 Por. Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, 29.06.2009, nr 45; Benedetto XVI, *Discorso ai membri dell'Unione degli Industriali e delle Imprese di Roma*, 18.03.2010, w: *Insegnamenti di Benedetto XVI*, t. VI, 1 (2010), Città del Vaticano 2011, s. 353; Papińska Rada Iustitia et

Działania przedsiębiorcy charakteryzują się *celowością*. W tym kontekście szkoła austriacka nie mówi o celu ostatecznym, ale o celu rozumianym jako zaspokojenie naturalnego pragnienia szczęścia, szczęścia opisanego kategoriami zadowolenia i satysfakcji. Ekonomiści tej szkoły podkreślają zatem wagę fundamentalnego aksjomatu, wzmacniającego zrozumienie relacji między celami pożądanymi, celami bliskimi i środkami użytecznymi do ich osiągnięcia w świetle subiektywnej teorii wartości ekonomicznej i indywidualizmu metodologicznego. W tej perspektywie przedsiębiorca najpierw będzie się starał: „osiągnąć cele o większej wartości, a dopiero potem inne, stosunkowo mniej ważne. [...] [A także] [...] będzie poszukiwał, *ceteri paribus*, sposobu jak najwcześniejszego osiągnięcia celu”⁸⁸. Widzimy więc, że przedsiębiorca będzie działał zgodnie z prawem użyteczności krańcowej i preferencji czasowej. Spojrzenie czysto ekonomiczne nie wyklucza jednak, w tym przypadku, możliwości uwzględnienia celu ostatecznego, w którym Tomasz z Akwinu widzi szczęście wieczne, perspektywę zjednoczenia człowieka z Bogiem. Tak rozumiany cel ostateczny może być dla agenta wierzącego rzeczywistym motorem zapewniającym dynamizm jego działania i aktywności gospodarczej. Więcej, może pomóc w przezwyciężeniu jednostkowości jego czynów oraz indywidualizmu w jego działaniu, może wpłynąć nie tylko na samą osobę działającego, ale także na innych obecnych w przestrzeni oddziaływania działającego podmiotu.

Istotnym elementem przedsiębiorczego, szerzej: ludzkiego działania, są także – podkreślane przez Akwinatę i Misesa – rozum i wola, a co za tym idzie racjonalność i wolność ludzkiego działania. *Rozum* zapewnia intencjonalność aktu woli i pozwala podmiotowi działającemu opracowywać różne plany działania, które uwzględniałyby zmieniającą się rzeczywistość oraz naturalne skłonności podmiotu działającego. W tworzeniu tych planów podmiot odwołuje się nie tylko do swojego doświadczenia, ale także do zdobytej wiedzy. Ekonomiści szkoły austriackiej, dostrzegając zmienność, dynamizm, nieprzewidywalność, złożoność oraz niepewność rzeczywistości świata, podkreślają rolę rozumnego działania przedsiębiorcy, który musi zdobywać wiedzę, gromadzić informacje i je interpretować, podejmować decyzje oraz wybierać odpowiednie cele i środki do ich osiągnięcia. Rozumność przedsiębiorczego

Pax, *Powołanie lidera biznesu. Refleksja*, tłum. H. Zieleźnik, Kraków 2012, nr 43; D. K. Finn, *Reciprocity, Trust, and Social Capital*, w: *The Moral Dynamics of Economic Life: An Extension and Critique of Caritas in Veritate*, ed. K. Finn, Oxford–New York 2012, s. 76–80.

88 J. Huerta de Soto, *Socjalizm, rachunek ekonomiczny i funkcja przedsiębiorcza*, s. 25.

agenta polegałaby zatem na: „tworzeniu, odkrywaniu albo po prostu orientowaniu się przez podmiot, jakie cele i środki uważa za właściwe na każdym etapie swojego [działania]. [W ten sposób,] kiedy działający podmiot uzna, że znalazł cele warte wysiłku, a także środki do ich osiągnięcia, [...] włącza je, zwykle milcząco, do planu działania. Następnie urzeczywistnia ten plan jako osobisty akt *woli*”⁸⁹.

Składową owej rozumności przedsiębiorcy jako *homo agens* jest zarówno umiejętność prowadzenia kalkulacji ekonomicznej, jak i swego rodzaju czujność (*alertness*). Ta pierwsza nadaje działalności przedsiębiorczej charakter racjonalny, intencjonalny, dobrowolny, aksjomatyczny i kalkulacyjny⁹⁰. Ponadto, mimo że owa kalkulacja wiąże się z określeniem sposobów i środków do osiągnięcia przyjętego przez podmiot celu, to jednak nie potrafi pomóc mu w tym, jakie konkretnie środki lub cele powinien wybrać. Kalkulacja nie pozwala agentowi na określenie „stabilnej” oceny, ponieważ jest dokonywana w danej chwili, w konkretnym miejscu i czasie oraz w oparciu o subiektywną teorię wartości. Ponadto przedsiębiorca, posiadając umiejętności i talenty, zawsze działa w oparciu o określone przekonania, swoje intuicje związane z możliwymi konfiguracjami rynku, subiektywne przekonania lub swoją wyłączną, rozproszoną i ukrytą wiedzę.

Owa druga umiejętność, czujność, zwana także kirznerowską bystrością (*alertness*), „pozwała [przedsiębiorcy] zauważać to, co dzieje się w otoczeniu”⁹¹, a tym samym rozpoznać potrzeby ludzi (w szczególności konsumentów), dostrzec braki w sprawiedliwej redystrybucji dóbr czy w realizacji projektów biznesowych. *Alertness* pomaga agentowi i w tym, by jego działanie było pełne sensu praktycznego.

Istotna w działaniu przedsiębiorczym jest również *wola*, która – jak uczy św. Tomasz – podąża za konkretnym sądem rozumu praktycznego, sądem, który jednocześnie nie ogranicza wolności wyboru działającego człowieka. Wolność, która cechuje tomistyczne rozumienie czynu ludzkiego, ważna jest także dla szkoły austriackiej, szczególnie w kontekście działania przedsiębiorcy na rynku, w relacjach z innymi działającymi podmiotami czy też państwem. Więcej, jest ona ważna także w funkcjonowaniu firmy i realizacji jej celów. Podkreśla się wolność przedsiębiorstwa, czyli swobodę przedsiębiorstwa w jego

89 J. Huerta de Soto, *Socjalizm, rachunek ekonomiczny i funkcja przedsiębiorcza*, s. 20.

90 Por. L. von Mises, cz. 1, I, 3–4, s. 14–18; cz. 3, XI, 3, s. 179–182; cz. 4, XIV, 1–3, s. 201–211.

91 J. Huerta de Soto, *Socjalizm, rachunek ekonomiczny i funkcja przedsiębiorcza*, s. 25. Zob. także: I. M. Kirzner, *Konkurencja i przedsiębiorczość*, s. 22–25.

działalności gospodarczej na rynku, w złożonej rzeczywistości, w której są inne przedsiębiorstwa, państwo itp.; a także wolność w przedsiębiorstwie, czyli stawia się w centrum swobodne działanie wszystkich osób, które promuje i szanuje wolność podmiotową właściciela, przedsiębiorców, pracowników, dostawców, konsumentów, udziałowców itp. Z wolnością osoby związana jest również inicjatywa gospodarcza, kreatywność, planowanie i postawa innowacyjna, a także własność prywatna. Aspekt wolności podkreślany jest w myśleniu ekonomistów szkoły austriackiej. Mises wyraźnie stwierdza:

Jeżeli pracodawca chce, żeby produkcja jego przedsiębiorstwa przewyższała pod względem jakości lub ilości produkcję towarów, jakie można wytworzyć, pracując z batem nad głową, musi zainteresować robotnika zyskiem z jego pracy. Zamiast karać go za lenistwo i opie-szałość, musi nagradzać jego pracowitość, umiejętności i zapał. Jednak żadne zachęty tego rodzaju zastosowane wobec niewolnika, czyli pracownika, który nie otrzymuje pełnej rynkowej ceny za swój wkład pracy, nie spowodują, że jakość jego usług dorówna jakości świadczonych przez wolnego człowieka, czyli robotnika wynajętego na wolnym, nieskrępowanym rynku pracy⁹².

Aby wzmocnić wolność przedsiębiorstwa na rynku, państwo musi ustanowić odpowiednie ustawodawstwo, ale nigdy nie może stać się prewariantem w różnych działaniach ograniczających wolność (różne formy kolektywizmu, etatyzmu, interwencjonizmu). Ponadto prawo państwowe musi zapewniać firmie pewną przestrzeń, w której może się swobodnie poruszać. Na przykład pewne przepisy prawne winny gwarantować własność prywatną, wolną konkurencję i proces ustalania cen poprzez mechanizm rynkowy. Co więcej, „państwo musi być tak ukonstytuowane, żeby zakres jego praw zostawił jednostce pewną wolność działania. Obywatel nie może być tak ograniczony w swoich działaniach, żeby – jeśli myśli inaczej niż ci, którzy sprawują władzę – jego jedynym wyborem było albo zginąć, albo zniszczyć maszynę państwa”⁹³. Pewną pomoc w ustabilizowaniu relacji między aktywnością jednostki a działaniem państwa proponuje doktrynalna zasada solidarności, zasada pomocniczości i sprawiedliwości oraz koncepcja ustroju ekonomicznego według społecznej nauki Kościoła.

92 L. von Mises, *Ludzkie działanie*, cz. 4, XXI, 9, s. 535.

93 Por. L. von Mises, *Liberalizm w tradycji klasycznej*, tłum. S. Czarnik, Kraków 2015, s. 86.

W działaniu człowieka ważnym elementem, na który wskazuje Akwinata i Mises, jest *wiedza*. Tomasz mówi o *scientia* – rozumianej jako nauka czy też wiedza pewna, jako zbiór twierdzeń czy związków przyczynowo-skutkowych, które odnoszą się do zasad pierwszych i zasad szczegółowych. Nie kłóci się to także z podejściem ekonomistów szkoły austriackiej, którzy określają wiedzę agenta mianem prakseologicznej (*a priori*), wyłącznej, rozproszonej i milczącej. Zauważają także, że w pozyskiwaniu wiedzy istotną rolę odgrywają informacje, które są niepewne, oraz dane, które na ogół są niekompletne. Dlatego działanie przedsiębiorcy ma charakter spekulacyjny. Mises zauważa, że:

Podobnie jak każdy działający człowiek, przedsiębiorca jest zawsze spekulantem. Ma do czynienia z niepewnymi warunkami przyszłości. Jego sukces lub porażka zależą od trafności przewidywań dotyczących niepewnych zdarzeń. Jeśli niewłaściwie zrozumie to, co ma nastąpić, czeka go katastrofa. Jedynym źródłem, z którego biorą się zyski przedsiębiorcy, jest to, że lepiej niż inni potrafi przewidzieć przyszłe potrzeby konsumentów⁹⁴.

Przedsiębiorca, niczym spekulant, spekuluje nad przyszłością, czyli jak podkreślają ekonomiści szkoły austriackiej, spekuluje nad ewolucją cen będących źródłem informacji⁹⁵. W ten sposób w umyśle przedsiębiorcy „przeszłe doświadczenia łączą się z tworzonymi projektami przyszłości w obrazy i oczekiwania. Przyszłość ta nie jest nigdy zdeterminowana, ale wyobrażana, projektowana i urzeczywistniana przez człowieka krok po kroku”⁹⁶. W świetle tego, jak chce Mises, przedsiębiorca dokonuje predykcji prakseologicznej (innej niż prawdopodobieństwo matematyczne), czyli arbitrażu, sądu arbitrażowego między różnymi cenami w dynamice operacji kupna i sprzedaży, informując tym samym inne podmioty gospodarcze o możliwości osiągnięcia przez nie zysku⁹⁷.

Widzimy zatem, że przedsiębiorca jako *homo agens* działa – zarówno w ujęciu tomistycznym, jak i misesowskim – w sposób dynamiczny, celowy, racjonalny i dobrowolny. Szkoła austriacka chce, by tak rozumiana działalność (przedsiębiorcza) uwolniła kreatywność, która będzie podkreślała rolę

94 L. von Mises, *Ludzkie działanie*, cz. 4, XV, 8, s. 251.

95 Por. L. von Mises, *Ludzkie działanie*, cz. 4, XV, 8, s. 251; cz. 4, XVI, s. 281n.

96 J. Huerta de Soto, *Socjalizm, rachunek ekonomiczny i funkcja przedsiębiorcza*, s. 21.

97 Por. L. von Mises, *Ludzkie działanie*, cz. 1, VI, 7, s. 101; cz. 1, XVI, 1, s. 281–284.

współpracy, koordynacji i rywalizacji, oraz która „uzdrowi” konkurencję⁹⁸. Z kolei z chrześcijańskiego punktu widzenia działania przedsiębiorcy, a nawet firmy, powinny implikować *odpowiedzialność*.

Jak przypomina Jan Paweł II, inwestowanie jest zawsze wyborem moralnym oraz kulturowym⁹⁹. Dlatego w kwestii odpowiedzialności przedsiębiorcy ważne byłoby etyczne, moralne, humanistyczne i cnotliwe szkolenie liderów firm, przedsiębiorców, a także liderów wśród pracowników; rozwijanie cnót (zwłaszcza uczciwości i zaufania) zgodnie z kodeksem etyki zawodowej; uwrażliwienie ich, by postrzegali swoje działanie zawsze w kontekście pluralistycznej całości¹⁰⁰, to znaczy w perspektywie dobra wspólnego oraz umacniania solidarności i odpowiedzialnej wolności¹⁰¹. Wolny, wspierający i odpowiedzialny przedsiębiorca to ten, który swoją działalność gospodarczą ujmuje w ramy m.in. cnót, profesjonalizmu, pracowitości, produktywności i konkurencyjności, zaangażowania w projekty gospodarcze oraz wzrostu wydajności przedsiębiorstwa i współpracy ze stowarzyszeniami i związkami zawodowymi (które bronią uzasadnionych interesów i praw pracowników, negocjują z właścicielami przedsiębiorstw lub z rządem). Wolny, wspierający i odpowiedzialny przedsiębiorca, jak wskazuje papież Franciszek, to ten, który przyjmuje na siebie „ryzyko użycia pieniędzy”¹⁰². Ponadto taki przedsiębiorca działa w dynamice realizmu praktycznego¹⁰³.

W odniesieniu do odpowiedzialności biznesu podkreśla się wagę społecznej odpowiedzialności firmy oraz potrzebę etycznego fundamentu w jej aktywności na rynku. Istnieją dwa powody, dla których firma może decydować

98 Por. J. Huerta de Soto, *Socjalizm, rachunek ekonomiczny i funkcja przedsiębiorcza*, s. 46–47. Zob. także: R. G. Holcombe, *Advanced Introduction to The Austrian School of Economics*, Cheltenham-Northampton 2014, s. 19–20.

99 Por. Jan Paweł II, Encyklika *Centesimus annus*, nr 36.

100 Benedetto XVI, *Discorso ai membri dell'Unione degli Industriali e delle Imprese di Roma*, s. 354.

101 Por. D. Melé, *The Challenge of Humanistic Management*, „Journal of Business Ethics” 44 (2003), s. 77–88; R. Solomon, *Ethics and Excellence: Cooperation and Integrity in Business*, New York 1992; P. Kosłowski, *Some Principles of Ethical Economy*, w: *Trends in Business and Economics Ethics*, eds. C. Cowton, M. Haase, Berlin–Heidelberg 2008, s. 31–70.

102 Franciszek, *Discorso ai partecipanti alla Conferenza Internazionale delle Associazioni di Imprenditori Cattolici (UNIAPAC)*, Città del Vaticano, 17.11.2016, „Acta Apostolicae Sedis” 108 (2016), s. 1378–1379.

103 Por. M. Novak, *Business as a Calling: Work and the Examined Life*, New York 1996, s. 120; F. Felice, *Capitalismo e Cristianesimo. Il personalismo economico di Michael Novak*, Soveria Mannelli 2002, s. 66–70.

o działaniach odpowiedzialnych społecznie: interes własny i wartości etyczne. Luciano Venturini¹⁰⁴ wyjaśnia, że firma realizująca społeczną odpowiedzialność biznesu to firma, która oprócz dążenia do zysku i jego maksymalizacji, zachowuje zdolność dostrzegania, oceniania, wykorzystywania możliwej przestrzeni do zaangażowania etycznego i jego pozytywnych konsekwencji dla społeczeństwa¹⁰⁵.

Wszystko to może poprowadzić przedsiębiorcę i firmę do doskonałości, pomóc przeanalizować ich praktykę, aby dostrzec problemy moralne, a przede wszystkim zbadać, w jaki sposób mogą uczynić swoją działalność gospodarczą bardziej efektywną z moralnego punktu widzenia. W sferze etycznej firmy winno być miejsce na uczciwość i kompetencje. Mises łączy uczciwość z dobrą wolą, reputacją firmy. Ekonomista przekonuje, że firma zyskuje dobrą reputację:

dzięki przeszłym dokonaniom. Od takie firmy oczekuje się, że w przyszłości poziom jej usług będzie równie wysoki jak dawniej. [...] Reputacja na wolnym rynku nie umniejsza znaczenia konkurencji ani jej nie ogranicza. Każdy może zyskać dobrą opinię i każdy, kto cieszy się renomą, może ją utracić. [...] Uzyskanie dobrej reputacji wymaga nie tylko uczciwości i wzorowej obsługi klientów, lecz także nakładów pieniężnych. Zanim firma zdobędzie stałych klientów, musi upłynąć trochę czasu, niekiedy nawet musi ponieść straty w nadziei, że zrekompensują je przyszłe zyski¹⁰⁶.

Etyczny aspekt działalności przedsiębiorczej można wzmocnić informacjami o rynku. Posiadając więcej informacji, przedsiębiorca może lepiej ocenić realia rynku i wszystkie okoliczności, które towarzyszą jego działaniu; potrafi dobrze rozumieć procesy zachodzące w społeczeństwie i gospodarce. W konsekwencji może to uchronić przedsiębiorcę przed zagubieniem się w napięciach i sytuacjach kryzysowych, i nadać jego działaniom charakter relacyjny i społeczny¹⁰⁷. Ponadto dla przedsiębiorcy nie jest ważne szukanie błędów innych, ale uczenie się na własnych błędach, a tym samym skupienie się na

104 Wykładowca ekonomii politycznej na Katolickim Uniwersytecie Najświętszego Serca w Mediolanie.

105 L. Venturini, *Significati e potenzialità della responsabilità sociale dell'impresa. Gli sviluppi del dibattito teorico*, w: *Responsabilità sociale d'impresa e dottrina sociale della Chiesa cattolica*, a cura di H. Alford, G. Rusconi, E. Monti, Milano 2010, s. 49.

106 L. von Mises, *Ludzkie działanie*, cz. 4, XVI, 7, s. 324.

107 Por. Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, nr 3.

tworzeniu nowego stylu zarządzania biznesem. Styl ten można zaimplementować poprzez profesjonalne poszerzanie swoich umiejętności w kwestii podejmowania decyzji, które mogą zapewnić dochód, zysk, ale także tych mogących wzmocnić dynamikę relacji międzyludzkich i wspólne dobro; również w przestrzeni ciągłego poszukiwania nowych możliwości biznesowych, ulepszania starych metod produkcji, pracy i marketingu oraz odkrywania tych nowych. W szczególności styl przedsiębiorczy determinuje kulturę firmy, tzw. kulturę korporacyjną. W ten sposób przedsiębiorca i firma mogą wzmocnić swoją odpowiedzialność społeczną i promować „integralny rozwój człowieka w biznesie”¹⁰⁸. W konsekwencji, naszym zdaniem, sama firma staje się instrumentem humanizacji rynku i cywilizacji gospodarki, a postać przedsiębiorcy *homo agens* staje się *modus ponens* tego procesu.

Zakończenie

Istotną nowością, jaką myśl chrześcijańska wprowadza do modelu przedsiębiorcy i jego aktywności na rynku w dynamice paradygmatu *homo agens*, jest element *powołania*, tj. spojrzenia na działalność przedsiębiorczą jako osobistą i wspólnotową drogę uświęcenia. Parafrazując słowa Jana Pawła II, możemy powiedzieć, że przedsiębiorczość nie może być zwykłą koniecznością, ale musi być traktowana jako autentyczne powołanie, Boże wezwanie do budowy nowego świata, w którym współistnieją sprawiedliwość i braterstwo, który staje się załączkiem królestwa Bożego, w którym nie będzie braków ani ograniczeń¹⁰⁹. Przedsiębiorca odczytujący swoją aktywność jako powołanie odnosi ją do celu ostatecznego, może stać się załączkiem dobrej zmiany, owej budowy nowego świata. Stąd słuszna wydaje się uwaga Misesa, którą autor użył w kontekście ekonomicznym, a którą my odniesiemy do nam bliższego, antropologiczno-etycznego:

z wyobrażenia gospodarki rynkowej nie da się usunąć przedsiębiorcy. Różne komplementarne czynniki produkcji nie spotykają się spontanicznie. Połączyć je musi celowy wysiłek ludzi dążących do określonych celów i powodowanych chęcią zwiększenia swego zadowo-

108 Papieska Rada Iustitia et Pax, *Powołanie lidera biznesu*, nr 79.

109 Zob. Juan Pablo II, *Discurso a los obreros de Guadalajara. Viaje a la República Dominicana, México y Bahamas*, 30.01.1979, „Acta Apostolicae Sedis” 71 (1979), s. 223.

lenia. Wyeliminowanie przedsiębiorcy oznacza wyłączenie siły napędowej całego systemu rynkowego¹¹⁰.

W tym kontekście nasuwa się wniosek, budzący nadzieję, że działalność i aktywność przedsiębiorcy w gospodarce rynkowej otwiera drogę do humanizacji rynku w sposób skuteczny i naturalny.

Bibliografia

- Aranzadi del Cerro J., *Antropología, economía y teoría de la acción*, w: *Estudios de teoría económica y antropología*, eds. R. Rubio de Urquía, E.M. Ureña, F.-F. Muñoz Pérez, Madrid 2005, s. 537–583.
- Benedetto XVI, *Discorso ai membri dell'Unione degli Industriali e delle Imprese di Roma*, 18.03.2010, w: *Insegnamenti di Benedetto XVI*, t. 6, 1 (2010), Città del Vaticano 2011, s. 352–355.
- Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, 29.06.2009.
- Berlin I., *Dwie koncepcje wolności i inne eseje*, tłum. H. Bartoszewicz, D. Grinberg, S. Kowalski, M. Tański, Warszawa 1991.
- Biffi I., *Il giudizio per quendam connaturalitatem o per modum inclinationis secundo San Tommaso: analisi e prospettive*, „Rivista di filosofia neo-scolastica” 66 (1974), s. 356–393.
- Colom E., Rodríguez Luño A., *Scelti in Cristo per essere santi*, t. 1: *Morale fondamentale*, Roma 2003.
- Croce B., *Materialismo storico ed economia marxista*, Bari 1961.
- Croce B., *Sul principio economico. Lettera al prof. V. Pareto* (1900), „Giornale degli Economisti” 21 (1900), s. 15–26.
- D'Avenia M., *La conoscenza per connaturalità in S. Tommaso d'Aquino*, Bologna 1992.
- Di Nuoscio E., *Ermeneutica ed economia. Spiegazione ed interpretazione dei fatti economici*, Soveria Mannelli 2014.
- Felice F., *Capitalismo e Cristianesimo. Il personalismo economico di Michael Novak*, Soveria Mannelli 2002.
- Finn D. K., *Reciprocity, Trust, and Social Capital*, w: *The Moral Dynamics of Economic Life: An Extension and Critique of Caritas in Veritate*, ed. D. K. Finn, Oxford–New York 2012, s. 76–80.

¹¹⁰ L. von Mises, *Ludzkie działanie*, cz. 4, XIV, 5, s. 215.

- Francesco, *Discorso ai partecipanti alla Conferenza Internazionale delle Associazioni di Imprenditori Cattolici (UNIAPAC)*, Città del Vaticano, 17.11.2016, „Acta Apostolicae Sedis” 108 (2016), s. 1378–1379.
- Hayek F. A. von, *Economics and Knowledge*, „Economica” 4 (1937), s. 33–54.
- Hayek F. A. von, *The Constitution of Liberty*, Chicago 1960.
- Hayek F. A. von, *The Use of Knowledge in Society*, „American Economic Review” 35 (1945), s. 519–530.
- Holcombe R. G., *Advanced Introduction to The Austrian School of Economics*, Cheltenham–Northampton 2014.
- Huerta de Soto J., *Socjalizm, rachunek ekonomiczny i funkcja przedsiębiorcza*, tłum. W. Rybicki, Warszawa 2011.
- Hülsmann J. G., *Introduction to the Third Edition: From Value Theory to Praxeology*, w: L. von Mises, *Epistemological Problems of Economics* (1933), trans. G. Reisman, Auburn 2003, s. ix–lv.
- Jan Paweł II, Encyklika *Centesimus annus*, 1.05.1991.
- Jan Paweł II, Encyklika *Fides et ratio*, 14.09.1998.
- Jan Paweł II, Encyklika *Veritatis splendor*, 6.08.1993.
- Juan Pablo II, *Discurso a los obreros de Guadalajara. Viaje a la República Dominicana, México y Bahamas*, 30.01.1979, „Acta Apostolicae Sedis” 71 (1979), s. 221–224.
- Kirzner I. M., *Come funzionano i mercati. Squilibrio, imprenditorialità e scoperta* (1997), trad. G. Gianfreda, Roma 2002.
- Kirzner I. M., *Discovery, Capitalism, and Distributive Justice* (1989), w: I. M., Kirzner, *Discovery, Capitalism, and Distributive Justice: The Collected Works of Israel M. Kirzner*, eds. P. J. Boettke, F. Sautet, Indianapolis 2016, s. 3–169.
- Kirzner I. M., *Konkurencja i przedsiębiorczość*, tłum. K. Śledziński, Warszawa 2010.
- Kirzner I. M., *The Meaning of Market Process: Essays in the Development of Modern Austrian Economics*, eds. M. J. Rizzo, L. H. White, London–New York 1992.
- Kłos J., *Wolność w myśli Ludwiga von Misesa (1881–1973)*, „Roczniki Filozoficzne” 63 (2015), s. 207–235.
- Knowledge and Society: American Sociology*, ed. T. Parsons, New York 1968.
- Koslowski P., *Some Principles of Ethical Economy*, w: *Trends in Business and Economics Ethics*, eds. C. Cowton, M. Haase, Berlin–Heidelberg 2008, s. 31–70.
- Krąpiec M. A., *Epistemologia*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. 3, red. A. Marynarczyk, Lublin 2002.
- Mahoney D., *On Austrian Value Theory and Economic Calculation*, <http://mises-media.s3.amazonaws.com/Mahoney5.pdf> (30.10.2021).

- Maritain J., *On Knowledge through Connaturality*, „The Review of Metaphysics” 4 (1951), s. 473–481.
- McNeill P., Townley, C., *Fundamentals of Sociology*, London 1981.
- Melé D., *The Challenge of Humanistic Management*, „Journal of Business Ethics” 44 (2003), s. 77–88.
- Mises L. von, *Economic Policy: Thoughts for Today and Tomorrow* (1979), Auburn 2006.
- Mises L. von, *Epistemological Problems of Economics* (1933), trans. G. Reisman, Ausburn 2003.
- Mises L. von, *Liberalizm w tradycji klasycznej*, tłum. S. Czarnik, Kraków 2015.
- Mises L. von, *Ludzkie działanie*, tłum. W. Falkowski, Warszawa 2011.
- Mises L. von, *Teoria a historia. Interpretacja procesów społeczno-gospodarczych*, tłum. G. Łuczkiwicz, Warszawa 2012.
- Niepsuj Ł., *La figura dell'imprenditore nell'economia mainstream (marshalliano-keynesiana) e nell'economia civile. Valutazione etico-antropologica alla luce della dottrina sociale della Chiesa*, Roma 2020.
- Novak M., *Business as a Calling: Work and the Examined Life*, New York 1996.
- Papieska Rada Iustitia et Pax, *Powołanie lidera biznesu. Refleksja*, tłum. H. Zieleźnik, Kraków 2012.
- Parsons T., *Essays in Sociological Theory* (1949), New York 1964.
- Parsons T., *Social Structure and Personality*, New York 1964.
- Parsons T., *The Social System*, New York 1951.
- Parsons T., *The Structure of Social Action* (1937), New York 1949.
- Pinckaers S. T., *Źródła moralności chrześcijańskiej*, tłum. A. Kuryś, Poznań 1994.
- Polany M., *The Study of Man*, Chicago 1959.
- Readings in Premodern Societies*, eds. T. Parsons, V.M. Lidz, Prentice-Hall 1972.
- Rhonheimer M., *La prospettiva della persona agente e la natura della ragione pratica. L'„oggetto dell'atto humano” nell'antropologia tomistica dell'azione*, w: *Camminare nella Luce. Prospettive della teologia morale a 10 anni da Veritatis splendor*, a cura di L. Melina, J. Noriega, Roma 2005, s. 169–224.
- Rothbard M.N., *Logic of Action One: Method, Money, and the Austrian School*, Cheltenham 1997.
- Shand A. H., *Free Market Morality: The Political Economy of the Austrian School*, London–New York 1990.
- Shand A. H., Shackle G. L. S., *Subjectivist Economics: The New Austrian School*, Devon 1980.

- Solomon R., *Ethics and Excellence: Cooperation and Integrity in Business*, New York 1992.
- Sousa-Lara D., *A especificação moral dos actos humanos segundo são Tomás de Aquino*, Roma 2008.
- Subacchi M., *Sacro/Santo. Una categoria in prospettiva ontologico-analogica*, Bologna 2010.
- Św. Tomasz z Akwinu, *Summa filozoficzna (Contra Gentiles)*, Kraków 1933.
- The Negro American*, eds. T. Parsons, K. B. Clark, Boston 1967.
- Tomasz z Akwinu, *De Veritate. O prawdzie*, tłum. A. Białek, Lublin 1999.
- Tomasz z Akwinu, *Komentarz do „Etyki Nikomachejskiej”. Lekcja I*, „Rocznik Tomistyczny” 3 (2014), s. 244–254.
- Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, 1, tłum. P. Bełch, London 1975.
- Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, 1–2, tłum. F. W. Bednarski, London 1963.
- Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, 2–2, tłum. A. Głazewski, London 1967.
- Tommaso d’Aquino, *Commento agli analitici posteriori di Aristotele*, a cura di D. Didero, t. 1–2, Bologna 2015–2017.
- Toward a General Theory of Action: Theoretical Foundations for the Social Sciences*, eds. T. Parsons, E. Shils, Cambridge 1951.
- Venturini L., *Significati e potenzialità della responsabilità sociale dell’impresa. Gli sviluppi del dibattito teorico*, w: *Responsabilità sociale d’impresa e dottrina sociale della Chiesa cattolica*, a cura di H. Alford, G. Rusconi, E. Monti, Milano 2010, s. 23–52.
- Wojtyła K., *Osoba i czyn*, Kraków 1969.

Abstrakt

Przedsiębiorca w dynamice paradygmatu „homo agens” w świetle nauki Tomasza z Akwinu i myśli Ludwiga von Misesa

Obserwacja procesów rynkowych pokazuje, że zjawiska ekonomiczne same w sobie są czymś więcej niż tylko zwykłą wymianą towarów i usług. Należą do przestrzeni ludzkiego działania i są rzeczywistością, która wpisuje się w dynamikę paradygmatu *homo agens*. Paradygmat ten stanowi o istocie działania przedsiębiorczego, więcej, ludzkiego działania w gospodarce wolnorynkowej. W naszych rozważaniach chcemy pokazać, że tym, co wzbogaca ten paradygmat, jest refleksja św. Tomasza z Akwinu na temat ludzkiego działania oraz myśl ekonomiczna

i teoria prakseologiczna Ludwiga von Misesa (1881–1973), założyciela austriackiej szkoły ekonomii.

Słowa kluczowe: paradygmat *homo agens*, przedsiębiorca, św. Tomasz z Akwinu, Ludwig von Mises, austriacka szkoła ekonomii

Abstract

The entrepreneur in the dynamics of the „homo agens” paradigm in the light of the teachings of Thomas Aquinas and the thoughts of Ludwig von Mises

The observation of the market processes shows that economic phenomena in themselves are much more than just a simple exchange of goods and services. They are the space of human action and the reality inscribed in the dynamics of the *homo agens* paradigm. This paradigm reflects the essence of entrepreneurial activity and human actions in the space of a free market economy. In our considerations, we want to show that what enriches this paradigm is the reflection of St. Thomas Aquinas on human action and the economic thought and praxeological theory of Ludwig von Mises (1881–1973), the founder of the Austrian School of Economics.

Keywords: *homo agens* paradigm, entrepreneur, St. Thomas Aquinas, Ludwig von Mises, praxeology, Austrian School of Economics